

NEW ENLIGHTENMENT AS A WAY TO OVERCOME FAKES
IN THE CHALLENGES OF CONTEMPORARY DEMOCRACY
AND THE THREATS OF AUTHORITARIANISM

*Olga Gomilko*¹

НОВЕ ПРОСВІТНИЦТВО ЯК ШЛЯХ ПОДОЛАННЯ ФЕЙКУ
У ВИКЛИКАХ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ЗАГРОЗ
АВТОРИТАРИЗМУ

Ольга Гомілко

Abstract. Russia's full-scale war against Ukraine shows that the power of words is not inferior to the power of traditional weapons. Russian fakes about fighting geese and mosquitoes grown in US biolaboratories in Ukraine, the Nazi regime in Kyiv, the West's fatigue with Ukraine, and several similar propaganda nonsense find a large number of their supporters not only among Russians, but also around the world. The article is devoted to identifying ways to overcome the destructive impact of fakes on human consciousness. Despite the global use of the word "fake", it is not sufficiently academically recognised. Philosophical understanding of fakes makes it possible to conceptualise them to analyse resistant mechanisms against the destructive effect of fakes. Postmodernism and contemporary radical postcolonialism create fertile ground for the latter to be strengthened, questioning the universal modern values of reason, truth, and progress. Unlike authoritarianism, democracy in the digital age is more vulnerable to fakery. Restoring modern values becomes a key task of the new enlightenment to preserve democracy and counteract authoritarianism.

Keywords: disinformation, fake news, fake, modern, postmodernism, Enlightenment, new enlightenment, truth, reason, reality, digital age, democracy, authoritarianism

Анотація. Повномасштабна війна Росії проти України свідчить, що сила слова не поступається міццю традиційній зброї. Російські фейки про бойових гусей та вироцених у біолабораторіях США в Україні комарів, нацистський режим Києва, втому від України Заходу та низка подібних пропагандистських пісенітниць знаходять велику кількість своїх прихильників не лише серед росіян, але й по всьому світу. Статтю присвячено виявленню шляхів подолання руйнівного впливу фейку на людську свідомість. Незважаючи на глобальне вживання слова

---

¹ H. Skovoroda Institute of Philosophy National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. olga.gomilko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8762-9191>

«фейк», воно є недостатньо академічно визнаним. Філософське осмислення фейку уможливило його концептуалізацію з метою аналізу резистентних механізмів проти руйнівної дії фейку. Постмодернізм та сучасний постколоніалізм створюють живильний ґрунт для посилення останньої, ставлячи під сумнів універсальні модерні цінності розуму, істини та прогресу. На відміну від авторитаризму демократія в умовах цифрової доби виявляє більшу вразливість до фейку. Відновлення модерних цінностей стає ключовим завданням нового просвітництва зі збереження демократії та протидії авторитаризму.

Ключові слова: дезінформація, фейкові новини, фейк, модерн, постмодернізм, Просвітництво, нове просвітництво, істина, розум, реальність, цифрова доба, демократія, авторитаризм

Дезінформація чи фейк?

З розвитком новітніх комунікаційних технологій цифровий фейк активізує себе як такий епістемологічний фактор здобуття знань, який паразитує на емоційній природі людини. Внаслідок цього фейк посилює суб'єктивний характер виробництва знань, але разом з тим його руйнує, бо апелює до індивідуальних бажань, а не універсальних засад чуттєвості. Генерована фейком суб'єктивність виявляється позірною, що сприяє спотворенню змісту фейку в хибу. Тож фейк можна розглядати як вигадану, спотворену або сфальсифіковану інформацію, що подається під виглядом справжньої новини. Важливою ознакою фейку є намір вводити в оману його споживачів, маніпулюючи їхніми емоціями. Тому фейк відрізняється від справжніх новин тим, що представляє:

- 1) свідоме перекручування правдивості інформації;
- 2) використання емоцій у її розповсюдженні.

Цифровий фейк передбачає велику швидкість передачі інформації та надмірне привернення до неї уваги. Це зменшує запит стосовно джерел надійності та об'єктивності отриманої інформації. Тому можна розширити наше визначення фейку, вважаючи його неповною, однобічною чи то свідомо спотвореною інформацією, яка в умовах цифрового прогресу швидко розходиться не лише завдяки технологічним інноваціям, а й використанні суб'єктивної схильності людей привертати до себе увагу.

Хоча варто зауважити, що у посібнику ЮНЕСКО «Journalism, 'Fake News' and Disinformation» (2018) [16] поняття «фейкові новини» вважають неточним, яке об'єднує різні типи неправдивого контенту. Пояснюється недовіра до поняття «фейкові новини» тим, що слово «новини» означає перевірену в інтересах суспільства інформацію, а та інформація, яка не відповідає цим стандартам, не може належати до категорії «новини». У цьому сенсі фейкові новини — це оксюморон, який підриває довіру до інформації, яка мала б відповідати суспільному інтересу та представляти справжні новини. Тому радять говорити не про фейкові новини як такі, а про дезінформацію як неправдиву інформацію, створену з наміром ввести в оману широкі кола людей. Тоді як у звіті Європейської комісії «Tackling online disinformation: a European Approach» (2018) [13] поруч із поняттям «дезінформація» широко вживається термін «фейкові новини». Так, у звіті

зазначено, що 83% європейців вважають фейкові новини проблемою для демократії в цілому [13].

На наш погляд, в умовах новітніх комунікаційних технологій «фейк», «фейкові новини» та «дезінформація», — це різні поняття. Ми використовуємо термін «фейк» не лише у сполученні зі словом «новини», але й як самостійний філософський концепт, котрий дає можливість розглядати його як онтологічний, епістемологічний та етичний чинник виробництва знань. Здебільшого у представленому дослідженні фейк та фейкові новини вживаються синонімічно. Головним чином у розрізненні фейку від дезінформації йдеться про:

по-перше, переважання антропологічного чинника у виробництві фейку;

по-друге, фіксацію його вторинної онтологічної природи, яка на відміну від дезінформації передбачає звернення до реальності. Тоді як дезінформація може бути повністю вигаданою та не мати нічого спільного з реальністю.

Для ефективного послаблення деструктивного впливу фейку на людську свідомість важливо з'ясувати фактори сприяння його виробництва та шляхи обмеження функціонування фейку. Уможливило зростання ролі фейку в інформаційному полі розвиток комунікаційних технологій, головним чином поява соціальних мереж. Утім, технологічний бік цього процесу посилено культурологічним. Йдеться про втілення ідей постмодернізму та постколоніалізму в культурну практику сучасних ліворадикальних рухів. Тоді як загальмувати фейкову деградацію знань спроможне нове просвітництво як шлях до посилення модерних засад сучасної культури, що протистоїть постмодерністичному розмиванню істини.

Постмодернізм як живильний ґрунт фейку

Можна стверджувати, що фейк є одним із вислідів постмодернізму як культурної настанови визнання множинності наративів. В умовах, коли «не все так однозначно», кожен відстоює свою «правду», а не шукає істину. Здебільшого таке обстоювання правди означає епістемологічне «тупцювання» у своїй комунікаційній бульбашці, де її решта мешканців є не критично налаштованими учасниками дискусії, а одновірцями, бо знання перетворюються на догму. Споживання фейку в такому середовищі епістемологічно унерухомлює прагнення до здобуття нових знань. Адже важливим стає не розкриття істини, а пересвідчення у власній правоті.

Варто зауважити, що термін «постмодернізм» часто протиставляють поняттю «постмодерну». У нашому дослідженні ми будемо дотримуватись тієї позиції, згідно якої ці поняття принципово не розрізняють та використовують як взаємозамінні [6, С. 13]. Цей підхід ґрунтується на думці про те, що доба модерну триває досі, а постмодерн / постмодернізм — це певне тимчасове її спотворення (Габермас) [9]. Тоді як прихильники розмежування постмодерну та постмодернізму вважають, що модерн завершився та настав постмодерн, а постмодернізм є утіленням останнього в науці та мистецтві. В українській академічній спільноті більш схильні до розрізнення постмодерну та постмодернізму, що передбачає визнання факту завер-

шення модерну (Соболь, Лук'янець, Радченко) [2; 3; 8]. На нашу думку, стосовно розуміння феномену «нового просвітництва» таке протиставлення не виглядає методологічно доцільним. Адже Просвітництво є продуктом модерної епохи, а тому його нова версія передбачає прямий зв'язок з останньою, а не маніфестацію її спростування постмодернізмом.

Наше бачення методології дослідження подолання фейку шляхом нового просвітництва полягає у виході за межі теоретичної позиції постмодернізму у контексті парадигми «Просвітництво сьогодні» (Пінкер, 2019) [5], тобто Просвітництва, що набуває нових ознак в умовах цифрової доби [1]. Також йдеться про новий або негативний реалізм (У. Еко, 2014) [12] та практичну філософію лібералізму [14] як альтернативу постмодерністичній методології. Ключовим у повороті від концептів постмодернізму до нового просвітництва є визнання реальності та об'єктивності як принципових чинників виробництва знань.

Теоретичний аспект дослідження підсилено практичною складовою. Вироблення політики культурної протидії російській агресії складає його вагомий напрям. На щорічній конференції Британської асоціації слов'янських та східно-європейських студій (BASEES) у 2024 році прозвучала провокативна теза про те, що Росію можна вважати найбільш постмодерністською країною. Ця теза знаходить своє звучання і в українському сегменті осмислення. Стаття А. Мельниченко має промовисту назву — «Росія не загинула, вона пост-існує в небутті, або чому путін — це обличчя апокаліптики постмодерну» [4]. Постмодерністський характер Росії розглядається не з огляду завершення нею модерну, а в ігноруванні його основної настанови стосовно цінності раціонального осмислення реальності світу, що допускає чинність універсальних дискурсів та визнання об'єктивної істини. Натомість в Росії спостерігаємо співіснування суперечливих дискурсів на кшталт комуністичної, православної та російсько-імперської ідеологій як контекстуально виправданих, що створюють інформаційний шум для приглушення істини.

Утім, не лише Росія зазнає впливу постмодернізму як руйнівного чинника універсальних дискурсів. Охоплений лівим радикалізмом західний світ також переживає постмодерністську зневіру в спроможності розуму об'єктивно пізнати реальність та взяти відповідальність за неї. Пропагандистські маніпуляції та інші засоби «стравлення» різних суспільних груп в демократичних країнах легко проникають у свідомість, дезорієнтованої постмодерністським наративом, західної людини, стосовно визнання епістемологічної гомогенності дискурсів. Спроби Росії підірвати теперішній міжнародний світопорядок нічим не відрізняються від наскрізної ідеї постмодерністської революції — «підірвати» історично вистраждані та культурно вишлекані століттями західні цінності та порядки. А тому відомий вислів російської пропаганди «не всё так однозначно» унаочнює також і постмодерністську настанову щодо послаблення значення раціонального мислення та заперечення загальноприйнятої істини.

Сьогодні говорять про *прикладний* постмодернізм та *уречевлений* постмодернізм, котрий поступається місцем постколоніалізму як своєму вірному нащадку. Деструктивний потенціал останнього полягає у намірі деконструювати захід, щоб врятувати *іншого*. Вважають, що переписати істо-

рію з погляду гноблених та відновити звучання втрачених голосів та поглядів сприяє повнішому та точнішому розумінню історії. Утім, стосовно теперішніх реалій постколоніальна стратегія здебільшого у західному світі на відміну від України, де постколоніальна стратегія спрямована на збереження західних цінностей, перетворюється на радикальну програму боротьби з модерном. Активізм постає ключовим наслідком інтелектуальної школи прикладного постмодернізму.

Нове просвітництво як реабілітація розуму

Важливим завданням сучасної культури у боротьбі з фейком стає повернення думці статусу достовірної сутності, а світу — достовірної реальності. Без епістемологічної реабілітації модерну з цим завданням складно впоратись. Адже маємо знову переконатись у спроможності розуму пізнавати істину. Визнання ж завершення доби модерну значно ускладнює шлях до істини. Ось чому важливим концептом епістемологічної реабілітації модерну є концепт нового просвітництва, котрий запропоновано у ювілейній доповіді Римського клубу «*Come On!*» (2018) [17]. Подальшу розробку концепту «нове просвітництво» представлено у роботах українських [1] та західних дослідників [5].

Відомо, що Просвітництво є породженням модерної епохи. У випадку визнання її завершення Просвітництво відходить на периферію культури, втрачає свій культуротворчий потенціал та перетворюється в історичний факт. Тому говорити про нове просвітництво в контексті заперечення постмодернізмом існування модерну — означає породжувати суперечності. Адже те, що завершило своє існування, не може набувати нової версії. Тоді як розгляд постмодернізму не як спростування, а спотворення модерну уможливорює нове просвітництво у вигляді реабілітації розуму в умовах інтернету та соціальних мереж.

У наш час, незважаючи на постмодерністську цифрову атаку на розум, спостерігаємо зростання запиту на Просвітництво як культурну практику виробництва знань. Головним інструментом у цьому процесі постає розум. У вже згаданій доповіді Римського клубу проголошується ідея нового просвітництва як настанова фундаментальної трансформації мислення, результатом якої має стати цілісний світогляд [17]. Автори цієї доповіді стверджують, що такий світогляд має бути гуманістичним, але вільним від антропоцентризму. Також він має бути відкритим для розвитку, але таким, що вважає на стійкість та турбується про майбутнє. Основою нового просвітництва Римський клуб вважає синергію, яку вбачає у пошуку мудрості через примирення протилежностей та баланс.

У версії І. Канта Просвітництво означає: *«вихід людини зі стану неповноліття, в якому вона перебуває з власної вини. Неповноліттям є нездатність користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого. Неповноліття з власної вини — це таке, причина котрого полягає не в нестачі розуму, а в нестачі рішучості і мужності користуватися ним без керівництва з боку когось іншого. Sapere aude! — май мужність користуватися своїм власним розумом! — таким, відповідно, є девіз Просвітництва»* [10]. Цей заклик Канта є особливо актуальним у ци-

фрову добу, коли здавалось би свобода інтернету забезпечує самостійність розуму. Як гадав Кант, тоді «...більш ніж можливо, що публіка сама себе просвітить, а якщо тільки надати їй свободу, так це майже неминуче, оскільки навіть серед поставлених над натовпом опікунів завжди знайдеться той, хто мислить самостійно і хто сам, скинувши з себе ярмо неповноліття, поширить навколо дух розумної поваги власної гідності і покликання кожної людини мислити самостійно» [10].

Втім, Кант сумнівається у спроможності людей належним чином скористатися свободою думки. Далі він роз'яснює, що «за допомогою революції можна домогтися, мабуть, усунення особистого деспотизму, а також гноблення з боку користюлюбців чи властолюбців, але ніколи не можна здійснити істинного перетворення образу мислення; нові забобони, так само, як старі, будуть служити помочами для бездумного натовпу» [10]. Кант наголошує на необхідності вміння публічно користуватись власним розумом. Адже, згідно його міркувань, «для такого просвітництва не вимагається нічого крім свободи, причому найбільш нешкідливої з усього того, що може називатися свободою, а саме свободи в усіх випадках публічно користуватися своїм розумом» [10].

Різноманіття соціальних мереж та комунікаційних платформ забезпечують широкі можливості для публічного висловлення власної думки, які перевершують усякі очікування Канта. Однак, в наш час настанови Канта стосовно публічності розуму втілюються у життя, ігноруючи власний просвітницький дух. Для Канта публічність розуму стає виявом його вдосконалення та розвитку, тоді як нині публічність розуму більше оприявнює його регрес та занепад. Велика кількість коментарів у соціальних мережах та на інших комунікаційних платформах вражає своєю некомпетентністю, агресивністю ба навіть брутальністю. Втім, маємо визнати, що більшість такого штибу коментарів, як кажуть айтівці, вироблена «в гаражах», не людьми, а ботами, але за вказівкою людей. Кантівська тенденція щодо посилення публічності розуму наражається на серйозні випробування з боку машинної культури, яка хоч залежна від людини, але виявляє власну логіку функціонування. Проте Кант переконаний, що «публічне застосування свого розуму завжди має бути вільним, і воно одне може дати просвітництво людям; але приватне його застосування нерідко може бути дуже обмежене, проте таким чином, аби не дуже перешкоджати прогресу просвітництва» [10]. Відповідно, публічність розуму Кантом пов'язується із свободою, яку Просвітництво розширяє завдяки силі розуму.

Під публічним застосуванням власного розуму Кант має на думці те, що його здійснює, наприклад, учений, тобто висококваліфікований фахівець, звертаючись до освіченої публіки. Тоді як приватним застосуванням Кант називає таке, «коли він може користуватися своїм розумом на певному, довіреному йому цивільному посту чи службі» [10]. Зрозуміло, що у часи Канта важко було уявити, що публічність застосування власного розуму набуде таких масштабів як сьогодні. Він говорить про учених, котрі є відповідальними за свій розум. Тоді як в наш час більшу частину публічного застосування розуму здійснюють не вчені, а малокомпетентні пересічні люди або технічні боти, мета яких викривити інформацію та скомпрометувати розум, а не укріпити його репутацію. Замість просвітницької ам-

бітної цілі посилення розуму, цифровий світ кидає виклик останньому як ненадійному джерелу знань. Натомість цифровий світ висуває в авангард виробництва знань фейки, де все відносно та неоднозначно.

Фейк як прояв «темного боку» людської природи

Фейк актуалізує проблему Просвітництва сьогодні тим, що виявляє в інформаційній сфері «темний бік» людської природи. Стівен Пінкер, наголошує на загрозливій ролі останньої у процесі відновлення архаїчних структур свідомості та втраті ліберально-демократичних надбань людства. Він вбачає у відродженні Просвітництва фактор захисту від ризиків втрати людьми власної свободи. Пінкер стверджує, що: *«Ідеали Просвітництва — це продукт людського розуму. Але також вони перебувають у стані постійної боротьби з іншими складниками людської природи: племінною належністю, повагою до авторитету, магічним мисленням, перекладанням провини за нещастя на злочинців»* [5, С. 21]. Стрімкі зміни світового порядку та цінностей підтверджують слухність думки Пінкера стосовно актуалізації архаїчних форм культури, які спираються на силу, а не свободу.

На думку Пінкера, варто змістити дослідницьку увагу із самого предмету легітимізованих у культурі раціональних сфер на кшталт свідомості та розуму на їх взаємодію із «темним боком» людської природи. Саме у перемозі розуму Пінкер вбачає можливість реалізації модерної епохи. На його думку, Просвітництво виконало свою місію стосовно утвердження сили розуму як фактору людської свободи. Однак, наслідки тріумфу розуму як то у вигляді гуманістичних ідеалів ще потребують осмислення та належної оцінки. Пінкер із жалем констатує байдужість, скептицизм ба навіть презирство з боку багатьох сучасних інтелектуалів до цих ідеалів. Однак, якщо належним чином оцінити ідеали Просвітництва, то вони, згідно думки Пінкера, можуть стати надихаючим приводом для життя: *«Просвітництво справді було дієвим. Але цю прекрасну історію так рідко переказують. І через те, що цей тріумф лишається неоспіваним, ідеали, які лежать в його основі, — рацію, науку та гуманізм — теж недооцінені. Вони аж ніяк не є безбарвною загальною думкою, а проте інтелектуали сьогодення ставляться до них із байдужістю, скептицизмом, а часом і відвертим презирством. Але я покажу, що ідеали Просвітництва, якщо їх оцінити належно, насправді, стимулюють, надихають, облагороджують. Заради них можна жити»* [5, С. 22].

Однак, хвилюючі, надихаючі та благородні ідеали Просвітництва зіштовхуються із потужним опором «темного боку» людини у вигляді породженого розумом світу цифрових фейків. Просвітницьке уявлення про людину як по суті розумну, добру та гармонійну істоту виявилось теоретично недосконалим та практично небезпечним. Запропонована Леонардо да Вінчі вітрувіанська модель людини, де усі її тілесні та духовні якості збалансовані, зазнала екзистенційного краху. Цифровий світ відкрив скриньку Пандори людських пороків, які з легкістю увійшли у вжиток здебільшого у комерційних та політичних цілях.

Фейк як виклик свободі

На тлі потурання цифровим світом «темному боку» людської природи відбулось загострення суперечностей між демократією та авторитаризмом. Покладання першої та просвітницьке бачення людини та оптимізм стосовно розвитку новітніх технологій не виправдалось. Виплекана могутністю людського розуму цифрова епоха виявилась неспроможною автоматично перелаштувати авторитарні режими на демократичні. Ілюзорні сподівання на глобальну перемогу демократії підкріпив розпад СРСР та його поразка у холодній війні із Західним світом демократії.

Здавалось у поєднанні із технічним прогресом остання без особливих зусиль перемаже режими, які спираються на обмеження людської свободи та апеляцію до «темного боку» природи людини. Однак, виявилось, що цифрова епоха, створює сприятливі умови не лише для вдосконалення людини, але й може стати причиною її деградації. Тому то вона й називається цифровою культурою, що є носієм етичної нейтральності. Моральність цифрового світу цілком залежить від людини, котра визначає мету використання алгоритмів. Авторитаризм вдало користується етичною нейтральністю цифрового світу, яка дає йому можливість актуалізувати ресурси панування та пригнічення. Здавалось з розвитком новітніх технологій фактор людської несвободи мав би залишитись в історії, натомість спостерігаємо його употужнення.

Війна Росії проти України виявляє зв'язок між відродженням досвіду імперіалізму та цифровим світом. Сполучення імперіалізму та цифрової епохи уможливило появу гібридів несвободи та демократії. Збереження певних демократичних інституцій та процедур в авторитарних державах сприяє зростанню кількості симулякрів свободи та посиленню механізмів контролю та репресій. Не випадково Девід Леммі, міністр закордонних справ Великої Британії, на засіданні безпеки ООН заявив, що вторгнення Путіна в Україну є виявом власних інтересів Путіна щодо розширення мафіозної держави у «мафіозну імперію» [15].

Можливість трансформації імперії у кримінальну структуру у цифрову епоху ґрунтується на логіці функціонування цифрового фейку, яку визначає його вигодонабувач. Функціонування фейку за межами моралі уможливило таку логіку не тому, що фейку притаманно бути носієм аморальної інформації, а тому, що за фейком стоїть певний замовник з його «мораллю» та інтересами. Якщо є запит на розширення «мафіозної держави» у «мафіозну імперію», то запущений у цифровий світ алгоритм з його виправданням буде виконувати свою функцію, незважаючи на її аморальний зміст.

Пітер Помаранцев зауважує, що Росія панує на мапах глобально у соціальних медіа, *«не тому, що це сила, яка досі потрясає небо і землю, як це було в часи Холодної війни, а тому, що правителі в Кремлі особливо вправні в ігрових складових цієї нової епохи, або їм щонайменше добре вдається змусити усіх говорити про те, як їм добре вдається, що можливо, найважливіший трюк з усіх цих трюків. Як я згодом поясню, це не зовсім випадково: саме тому, що Росія прогала у Холодній війні, російським політтехнологам і медіа маніпуляторам вдалося адаптуватися*

до нового світу швидше, ніж будь-кому в місці, яке ми колись називали «Заходом» [7, С. 15].

На жаль, авторитаризм з його досвідом маніпуляцій та репресій почав активно паразитувати на етичній нейтральності цифрового світу та вправно її використовувати у власних інтересах.

Відомо, що для авторитаризму інформація є згубною. Вона руйнує підвалини брехні, маніпуляції та домінування. Обмеження, фільтрація та цензура інформації складають основи політики культури традиційного авторитарного суспільства. Спотворення та приховування інформації складає важливе завдання політик культури. Останні ми визначаємо як процес, завдяки якому люди дають тлумачення ситуацій, подій, дискурсів у світлі попередніх знань та досвіду або практики створення сенсів у політиці. Йдеться про політичні змісти повсякденних практик та ритуалів (явних та прихованих), культурних продуктів, мистецтва та специфічно політичного контенту. Культурні політики Росії постійно задіяні у сфері впливу останньої на українське суспільство та складають важливий напрям міжнародної діяльності Росії. Однак, якщо війна таку політику в Україні послабила, то у світі посилила.

Цифрова культура відкидає попередній авторитарний досвід стосовно приховування інформації. Ситуація замовчування стає практично неможливою. Тоді авторитаризм намагається максимально використати на свою користь цифрову культуру, підміняючи замовчування постмодерністським шумом. Авторитаризм апелює до постмодерністської настанови визнання множинності наративів та здійснює їх примноження на підставі представлення їх як епістемологічно гомогенних історій. В інформаційному шумі, де розрізнення правди від хибі не відбувається, важко розрізнати значення. Адже останні у цифровому світі вимірюються не за епістемологічним критерієм свідчення, а за швидкістю розповсюдження інформації та інтенсивністю її впливу на емоції. Чим більше епістемологічно нейтральної інформації, тим легше авторитарним режимам приховати правдиву інформацію. Схилання споживачів до так званої власної думки має на меті відвернути їх від фахового аналізу. У цифрову добу неспроможність приховувати інформацію штовхає авторитарні режими збільшувати її кількість через неправду та маніпуляцію. Завдяки цьому авторитаризму вдається очолити процеси виробництва та розповсюдження фейків.

Росія у її авторитарному постуші не випадково виглядає лідером у сфері вироблення фейків. Адже російський авторитаризм виник у результаті захоплення влади представниками служб безпеки, котрі, як відомо, є доповіданими фахівцями у справах проведення різного штибу спецоперацій, зокрема, в інформаційній сфері. Померанцев [7] говорить про Росію не як про окремих випадок, але як про глобальну тенденцію посилення використання впливу фейку авторитарними режимами у справі обмежень людської свободи. Він вважає, що мапи соціальних мереж вказують як тісно нині пов'язаний у собі світ не стільки сталістю, скільки вразливістю. Згідно думки Померанцева, було б неправильно уявляти сучасну інформаційну активність країни лише через її внутрішню пропаганду. Запускаючи рекламу для різних клієнтів по всьому світу, російські хакери таким чином забезпечують собі панування на світових цифрових мапах. Створюється

враження про потужну силу Росії на світовій цифровій арені. На думку Помаранцева, таке враження є елементом маніпуляції та впливу [7, С. 15]. Адже після поразки у Холодній війні вважати Росію найбільш адаптованою країною до нових технологічних умов складає елемент її рваншистської стратегії. Чутки, плітки, брехня, «свята брехня», все що приховує правду, працюють у одному напрямку — формування сталості фейку про могутність Росії в інформаційній сфері. Одним із ключових завдань останньої є посилення впливу фейку про небезпеку з боку Росії, її загрозу світу та непереможність. Позиції багатьох лідерів провідних західних країн, зокрема США, демонструють ефективність впливу цього фейку. Ситуація стосовно забезпечення Україні західної військової допомоги значною мірою обумовлювалась цим впливом.

Демократія та фейк

На відміну від авторитарних режимів демократичні країни зосереджують увагу на технологічному аспекті цифрової культури. Головним їх пріоритетом стає не ідеологічне використання цифрового світу, а прагнення зробити більш доступними новітні комунікаційні технології та наявні знання великій кількості людей. Здавалось, що гуманістичні цінності демократії набудуть перевагу у мережевих потоках автоматично. До недавніх пір правда інформації вважалась сильнішою та переконливішою за фейкову брехню. Відбулось покладання на спонтанний перебіг подій цифрової логіки виробництва та споживання інформації. Утім, настанова демократії на самодостатність правдивої та об'єктивної інформації зазнала невдачі. Голосування за вихід Великої Британії із Європейського Союзу у 2016 році та вибори у США 2016 та 2025 років є прикладом цього. Адже не обтяжена етичними цінностями цифрова логіка відкрита до будь-якої ідеології. Сподівання на те, що стрімкий та обширний інформаційний потік відкине неправдиву інформацію у кошик облуди та брехні не спрацює.

Вважалося, що швидкість надходження інформації та її кількість є гарантими правдивості та об'єктивності інформації. Для демократичних країн принциповість стосовно правдивості інформації визначена ключовою засадою демократії — колективним прийняттям рішень. На відміну від авторитарного одноосібного прийняття рішень, котре зазвичай орієнтується на свавільне суб'єктивне сприйняття, колективне рішення передбачає орієнтацію на істину, а не її спотворення. Об'єктивність та правдивість інформації в умовах демократії у всі часи є затребуваною у зв'язку із:

- 1) залученням до політичного процесу широких верств населення;
- 2) запровадження практики нагляду за можновладцями;
- 3) потребі у забезпеченні чесного інформування суспільства з метою пошуку консенсусу у прийнятті суспільством спільних рішень. Ось чому чесні інформаційні новини є базовою вимогою для публічної сфери демократії як основи для прийняття інформованих рішень під час виборів та референдумів, тобто для широкого загалу людей.

Так само у демократичних суспільствах чесна інформація є необхідною для політиків. Адже успіх останніх визначає не сила примусу та обмежень свободи, а спроможність діяти від імені інтересів та цінностей

громадськості. Таким чином, інформація набуває подвійного значення — і як спільний знаменник думки, і як механізм громадського моніторингу органів влади. Тож інформаційні новини постають як спосіб, з одного боку, забезпечення демократичної звітності, а з іншого — соціалізації громадян у демократичний процес прийняття рішень. У будь-якому випадку демократія зацікавлена у правдивій інформації, тобто такій, що виявляє реальний стан речей. Без покладання на силу розуму в цій справі не обійтись. Залишатись демократії під гаслами постмодернізму означає приректи себе на стагнацію та руйнування. Відновлення основних цінностей модерну в його версії нового просвітництва уможливило збереження демократії. Трансформоване, але збережене у вимогах раціональності, мислення має стати запорукою розширення зони людської свободи та забезпечення безпечного світового порядку.

Цілісність мислення нового просвітництва відрізняє його від класичного модерного мислення, яке є дихотомічним. Подолання фундаментальних дихотомій модерного мислення на кшталт протиставлення суб'єкта об'єкту, розуму тілу, культури природі складає ключове завдання нового просвітництва. Саме у виході за межі модерних дихотомій мислення, закладено шлях нового просвітництва до вільного від антропоцентризму гуманістичного світогляду, що у своїй сталості розвитку утримує турботу про майбутнє. Послідовність, мудрість та гармонія складають основні орієнтири такого світогляду, який не лише визнає силу розуму пізнавати істину, але і його спроможність її цілісно (за межами дихотомій) фіксувати. Тоді «розумним» стає не тільки мислення, але й емоції. Відповідно шанси фейку руйнувати підвалини людської свободи зменшуються.

Висновки

Визначення дезінформації як неправдивої інформації, створеної з наміром ввести в оману широкі кола людей, має теоретичні обмеження в умовах стрімкого розвитку новітніх комунікаційних технологій, зокрема, соціальних мереж. Поняття фейкові новини та фейк, які у нашому дослідженні часто вживаються синонімічно, дають можливість уточнити специфіку функціонування дезінформації. Поняття «фейк» нами вживається з метою філософського осмислення сучасного феномену дезінформації. Головним чином йдеться про онтологічний, епістемологічний, антропологічний та етичний його зміст. Так, онтологічний аспект аналізу виявляє відношення дезінформації до об'єктивної реальності. Адже дезінформація на відміну від фейку може повністю ігнорувати останню. Тоді як фейк за своєю природою завжди у специфічний спосіб співвідноситься із реальністю. Стосовно епістемологічного аспекту, то дезінформація може не зважати на істину так само як і на реальність. Для фейку остання є його відправною точкою. З метою швидшого свого розповсюдження фейк активно використовує антропологічну схильність людей до визнання та їх емоції. Для дезінформації антропологічний фактор виробництва знань не є суттєвим. Етична складова фейку полягає в актуалізації «темного боку» людської природи, яка сприяє поширенню зла на противагу добру. Дезінформація робить це так само, але здебільшого на рівні свідомості.

Постмодернізм, який нами розглядається як спотворений модерн, та його наступник постколоніалізм у його радикальній формі активізму створюють живильний ґрунт для фейку. Недовіра постмодернізму до метанаративів та їх деконструкція сучасним радикальним постколоніалізмом підважує універсальні загальнолюдські цінності. Відтак задекларована Римським клубом ідея нового просвітництва стає плідним дороговказом до відновлення модерної довіри до розуму на шляху подолання деструктивного впливу фейку на людську свідомість. Йдеться не лише про індивідуальну свідомість людей, але й сучасний світопорядок, який спирається на базові цінності модерну як от: раціональність, прогрес, наука, освіта, індивідуальна свобода, верховенство права. Віра в базові цінності модерну відрізняє нове просвітництво від постмодернізму, який ставить модерні цінності під загрозу. Внаслідок руйнування останніх відбувається розхитування основ демократії та посилення позицій авторитаризму, який ефективно використовує ціннісну нейтральність цифрового світу собі на користь.

Повномасштабна війна Росії проти України демонструє вагому роль у ній інформаційного чинника. Українцям виграти битву за цінності демократії допоможе не лише традиційна зброя, але й зброя слова. Силою розуму нове просвітництво спроможне зміцнити останню. Такий розум вдихне вільну від дихотомій раціональність у цілісний ментальний досвід людини. Тоді не лише мислення, але й емоції стануть «розумними». За такої умови розгледіти оману фейку стане набагато легше. Адже його міць живиться вразливістю модерної дихотомії духу та тіла. Нове просвітництво має її подолати, вдосконаливши не лише мислення, а й емоції.

Література

- [1] Кушерець В. І. 2018. Час нового просвітництва. Київ : Знання України.
- [2] Лук'янець В. С. , Соболь О. М. 1998. Філософський постмодерн : навчальний посібник. Київ : Абрис.
- [3] Лук'янець В. С., Соболь О. М. 2002. Постмодерн: філософія світоглядного розчарування. *Філософські обрії* 7, С. 3–15.
- [4] Мельниченко А. 2022. Росія не загинула, вона пост-існує в небутті, або чому Путін це обличчя апокаліптики постмодерну. *Пломінь*. <https://plomin.club/valday-putin-2022/> (Дата звернення: 12.04. 2025).
- [5] Пінкер С. 2019. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. Пер. з англ. О. Любенко. Київ : Наш Формат.
- [6] Плакроуз Г., Ліндсей Дж. 2022. Цинічні теорії про гендер, расу та ідентичність. І чому вони згубні для нас усіх. Пер. з англ. О. Панич. Київ : Наш Формат.
- [7] Померанцев П. 2020. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Київ : Yakaboo.
- [8] Радченко О. Б. 2011. Філософія постмодерну: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Симфонія форте.
- [9] Хабермас Ю. 1992. Модерн — незавершений проект. *Вопросы философии* 4, С. 40–52.
- [10] Що таке просвітництво — Іммануїл Кант. 2025. <https://echafaud.org/what-is-enlightenment-immanuel-kant/> (Дата звернення: 12.04. 2025).

- [11] Chatham House. 2018. Book launch: Come On! Capitalism, Short-Termism, Population and the Destruction of the Planet. London: Chatham House.
- [12] Eco U. 2012. Some remarks on a new realism. https://nuovorealismo.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/12/eco_wcp.pdf (Дата звернення: 12.04. 2025).
- [13] European Commission. 2018. Tackling Online Disinformation: A European Approach. Brussels: European Commission.
- [14] Lysokon I. 2022. Liberalism as a socio-philosophical idea and educational practice. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences* 2, С. 122–127.
- [15] UK Government. 2025. Putin’s invasion of Ukraine is in his interest alone — to expand his mafia state into a mafia empire: statement at the UN Security Council. <https://www.gov.uk/government/speeches/putins-invasion-of-ukraine-is-in-his-interest-alone-to-expand-his-mafia-state-into-a-mafia-empire-uk-statement-at-the-un-security-council> (Дата звернення: 12.04. 2025).
- [16] UNESCO. 2018. Journalism, ‘Fake News’ and Disinformation. Paris : UNESCO.
- [17] Von Weizsäcker E. U., Wijkman A. 2018. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Cham : Springer.

References

- [1] Kusherets V. 2018. Chas novoho prosvitnytstva. Kyiv : Znannia Ukrainy.
- [2] Lukianets V., Sobol O. 1998. Filosofskiyi postmodern: navchalnyi posibnyk. Kyiv : Abrys.
- [3] Lukianets V., Sobol O. 2002. Postmodern: filosofiiia svitohliadnoho rozcharuvannia. *Filosofski obrii = Philosophical Horizons* 7, С. 3–15.
- [4] Melnichenko A. 2022. Rosiia ne zahynula, вона post isnuie v nebutti, abo chomu Putin — tse oblychchia apokaliptyky postmodernu. *Plomin*. <https://plomin.club/valday-putin-2022/> (Accessed: 12.04. 2025).
- [5] Pinker S. 2019. Prosvitnytstvo siohodni. Argumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu. Kyiv : Nash Format.
- [6] Plakrouz H., Lindsay Dzh. 2022. Tsynichni teorii pro hender, rasu ta identychnist. I chomu vony zhubni dlia nas usikh. Kyiv : Nash Format.
- [7] Pomerantsev P. 2020. Tse ne propaganda. Podorozh na viinu proty realnosti. Kyiv : Yakaboo.
- [8] Radchenko O. 2011. Filosofiiia postmodernu: navchalno-metodychnyi posibnyk. Ivano-Frankivsk : Symfoniia Forte.
- [9] Khabermas Yu. 1992. Modern — nezavershennyi proekt. *Voprosy filosofii* 4, С. 40–52.
- [10] Shcho take prosvitnytstvo — Immanuel Kant. 2025. <https://echafaud.org/what-is-enlightenment-immanuel-kant/> (Accessed: 12.04. 2025).
- [11] Chatham House. 2018. Book launch: Come On! Capitalism, Short-Termism, Population and the Destruction of the Planet. London : Chatham House.
- [12] Eco U. 2012. Some remarks on a new realism. https://nuovorealismo.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/12/eco_wcp.pdf (Accessed: 12.04. 2025).
- [13] European Commission. 2018. Tackling Online Disinformation: A European Approach. Brussels : European Commission.

- [14] Lysokon I. 2022. Liberalism as a socio-philosophical idea and educational practice. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences* 2, C. 122–127.
- [15] UK Government. 2025. Putin’s invasion of Ukraine is in his interest alone — to expand his mafia state into a mafia empire: statement at the UN Security Council. <https://www.gov.uk/government/speeches/putins-invasion-of-ukraine-is-in-his-interest-alone-to-expand-his-mafia-state-into-a-mafia-empire-uk-statement-at-the-un-security-council> (Accessed: 12.04. 2025).
- [16] UNESCO. 2018. Journalism, ‘Fake News’ and Disinformation. Paris : UNESCO.
- [17] von Weizsäcker E. U., Wijkman A. 2018. Come On! Capitalism, Short Termism, Population and the Destruction of the Planet. Cham : Springer.